

SPOMINŠČICA NA ŠTIRISTOLETNO ZDRUŽENOST GORIŠKE IN GRADIŠČANSKE Z AVSTRIJO

Oglej in ondotna bazilika.

Spisal dr. Fr. Kos.

Meseca maja leta 1906. so gojenke goriškega ženskega učiteljskega s svojimi učitelji napravile izlet v Oglej. Po posredovanju profesorja Casteliza je isti dan prišel tja tudi dr. Henrik Swoboda, profesor dunajskega vseučilišča, ki brez dvoma najbolj pozna preteklost ondotne bazilike. Ta nam je nato na licu mesta natančno pojasnil razne znamenitosti v baziliki, kripti, presbiteriju in na pokopališču. Rečenega leta je izšla tudi velevažna knjiga „Der Dom von Aquileja“, katero je izdal grof Lanckoroński, a spisala sta jo večinoma profesorja Niemann in Swoboda. Velik del naslednjega mojega spisa je sestavljen deloma po knjigi Lanckoroškega, deloma po ustnih podatkih profesorja Swobode. Na podlagi knjige Lanckoroškega je tudi Josip Dostal spisal kratek sestavek „Oglejska bazilika“, katerega je priobčil letošnji „Čas“ str. 275—280.

V preteklem letu se je v Gorici ustanovilo društvo, katero ima namen, da bi ohranilo oglejsko baziliko in njene umotvore. Prvi predsednik tega društva je goriški nadškof, prevzvišeni dr. Fr. Sedej, drugi predsednik: deželni glavar goriški dr. Alojzij vitez Pajer, načelnik: ekscelencija Albin baron Teuffenbach, eden izmed odbornikov pa prej imenovani dr. Swoboda. Društvo nabira denarne doneske od svojih članov in od drugih dobrotnikov, da bode lažje izvrševalo svoj namen.

Od leta 811. pa do ustanovitve goriške nadškofije leta 1751. so bili oglejski patriarhi višji cerkveni pastirji skoraj vsem tistim Slovincem po Primorskem, Štajerskem, Kranjskem in Koroškem, ki prebivajo južno od Drave. Po nekaterih straneh Primorskega in Kranjskega so imeli patriarhi nekaj časa kot deželni gospodje tudi posvetno oblast Oglej z ondotno baziliko je bil mnogim Slovincem dolgo časa cerkveno središče, nekaterim pa tudi deželno glavno mesto. Oglejski patriarhi so dobivali s slovenske zemlje mnogo svojih dohodkov, katere so potem lahko uporabljali za postavljanje in popraviljanje svoje bazilike, mnogo novcev so pa najbrže pobožni Slovenci sami darovali v ta namen. Zato se smemo tudi mi Slovenci zanimati za to prestaro stavbo.

I.

Rimljani so utemeljili mesto Oglej (Aquileia) leta 181. pred Kristusom. V ta namen je rimski senat poslal legijo vojakov, to je 3000 pešcev in 300 konjnikov na določeno mesto. Vsak mož je dobil po 50 rimskih oralov zemlje, vsak stotnik po 100 in vsak kónjik pa po 140. Triumviri, kateri so imeli privedi naseljence v Oglej, so bili P. Cornelius Scipio Nasica, C. Flaminus in L. Manlius Acidinus. Kmalu nato (leta 180.) se je moral rimski konzul Aulus Manlius vojskovati s sosednjimi Istrani. Ko je zapustil

Oglej, je postavil svoj tabor blizu Timave, kjer se je Rimljanom posrečilo, da so premagali istrske prebivalce ter si nato podvrgli vso Istro.

Ker je pa bila ena legija vojakov prešibka, da bi mogla odbijati navale sovražnih Istrov in Karnov, zato je rimski senat leta 169. poslal še 1500 vojakov v Oglej. Ako pomislimo, da so bili rimski vojaki večinoma oženjeni ter imeli po več otrok, bi lahko trdili, da je imelo mesto že takrat kakih 30 000 prebivalcev. Leta 90. pred Kristusom je dobilo naslov „municipium“. Ko se je Julij Cezar leta 58. vojskoval s Helveti, je poklical na pomoč tudi tri legije, katere so prezimovale v oglejski okolici.

Še bolj se je Oglej povečal pod cesarjem Avgustom, pod katerim se je za mesto pričela doba srečnih let. Pod tem cesarjem se je priklopil k staremu štirjaškemu mestu še en štirjaški prostor iste velikosti bolj na severu tam, kjer je sedanjí Monastero. Ko se je Avgust vojskoval z ilirskimi razrodi, se je dalj časa mudil v Ogleju, in tako je mesto za nekaj časa postalo prestolnica rimske države. Tu sem je med drugimi prišel judovski kralj Herod I. Antipater, da bi pri cesarju Avgustu dobil pomoč zoper svoje sinove, o katerih je mislil, da mu strežejo po življenju. Nato je Avgust pomiril očeta s sinovi.

Tudi nekateri poznejši rimski cesarji so bivali več ali manj časa v oglejskem mestu. Za olepšanje Ogleja sta posebno skrbela cesarja Hadrijan in Septimij Sever.

Ko so Rimljani podvrgli razne razrode po Vzhodnih Alpah in po Krasu ter so svojo oblast razširili noter do Donave, so nanovo pridobljene pokrajine zvezali z dobrimi cestami, katere so se stikale na oglejskih tleh. Glavni promet med Italijo na eni strani, Panonijo in Ilirikom na drugi je šel skozi Oglej, ki je na ta način postal trgovinsko mesto prve vrste in ondotnim prebivalcem je kupčija donášala lepe dohodke. Njih blagostanje je trajalo tako dolgo, dokler niso Rimljani izgubili Norika, Panonije in Ilirije.

Koliko prebivalcev je imel Oglej v prvih stoletjih po Kristusu, ne vemo. Ker nam je pa lega starega mestnega obzidja znana, smemo iz njegovega obsega sklepati, da mesto ni moglo imeti pol milijona duš, kakor trdijo nekateri pisatelji novejšee dobe. Rimski pisatelj Avzonij, ki je umrl okoli leta 393., pravi, da je bila Aquileia po velikosti deveto mesto v rimski državi. Vrhunec svoje sijajnosti je mesto doseglo v mirnih časih drugega stoletja. Zaradi ugodne lege in zdravega zraka so se razni tujci iz drugih krajev naselili v mesto, da bi tu v miru preživeli svoja leta. Livija, soproga cesarja Avgusta, je ljubila oglejsko mesto zaradi zdrave lege in dobrega vina, katero je zrastle na sosednjih kraških tleh.

V takem mestu, kakor je bil Oglej za časa rimskih cesarjev, so postavili mnogo javnih poslopij, kakor cirkus, v katerem so se vršile slovesne igre, potem amfiteater, kjer so se gladiatorji borili med seboj, itd. Ko so bili prebivalci še poganske vere, so zidali templje, v katerih so častili rimske in tudi druge bogove. Več svetišč je bilo posvečenih solnčnemu bogu Belenu.

Izmed drugih javnih poslopij naj omenim veliko skladišče za žito (horreum Romani imperii), odkoder je rimska vojska dobivala svojo hrano. V Ogleju je bila tvornica za vojaško in mornarsko obleko, potem tvornica za orožje ter tvornica za novce, katere predstojnik se je zval procurator monetae. Iz napisov na kamenitih ploščah je razvidno, da je bila v mestu tudi bojarnica za baržun. V Ogleju je prebival poveljnik brodovja (praefectus classis Venetum), čigar oblast je segala od ustja Adiže pa do ustja Raše v Istri. Izkopanine po oglejskih tleh nam dokazujejo, da so bili ondotni prebivalci pridni obrtniki, ki so izdelovali razne predmete iz kamena, gline, stekla, železa itd. Ti obrtniki so imeli svoja društva. Poleg obrtnosti je v oglejski okolici cvetelo tudi poljedelstvo. Mnogo žita in vina se je poslalo iz Ogleja v druge kraje.

Trgovino so pospeševale dobre ceste in pa bližnje morje. Ena taka cesta je vodila iz Ogleja proti Gradišču (ad Undecimum), potem čez Sočo (Ponte Sonti) proti Prvačini (ad Fornulos) in Ajdovščini (Castrum) čez Hrušico v Emono. Druga cesta je držala iz Ogleja proti severu čez Kanalsko dolino v Virunum na sedanjih koroških tleh. Tretja cesta je peljala mimo Timave čez Kras proti Trsatu. Četrta cesta je vodila mimo Timave v Trst, potem pa dalje v Poreč in Pulj. Kot peto omenimo lahko tisto cesto, ki je vezala Oglej z Rimom.

O trgovini, katera je nekdanj cvetela v oglejskem mestu, nam pripoveduje Strabon, da je Oglej tržišče raznim ilirskim razrodom. Ti dobivajo iz Ogleja prekomorsko blago, olje in vino, katero se v lesenih sodih na vozech spravlja dalje; prodajajo pa v rečeni kraj sužnike, živino in kože. Blago gre iz Ogleja čez Hrušico na Vrhniko (Nauportus). Mimo tega kraja teče plovna reka (Ljubljanica), ki se izliva v Savo. Po čolnih se blago po teh dveh rekah lahko spravi v Sisek. — Tudi Herodian in sv. Hieronim poročata v svojih spisih o cvetoči trgovini v oglejskem mestu.

Oglej je mnogo trpel zaradi preprirov med rimskimi cesarji in njihov proticesarji. Ko sta se cesarja Oton in Vitelij vojskovala, so vojaki prvega, ko so čuli o smrti svojega gospoda, oplenili oglejsko meto. Kmalu nato (leta 70. po Kr.) so rimske legije v Ogleju oklicale Vespazijana za cesarja. — Ko so leta 169.

Markomani in Kvadi premagali rimske čete, so pridri v severno Italijo, razrušili več mest ter oblegali tudi Oglej. Vendar tu niso nič opravili, ker je bilo mestno zidovje premočno. — Leta 238. je oblegal oglejsko mesto cesar Maksimin Traks, ki je s svojimi trumami prišel od vzhodne strani. Iz Emone (Ljubljane) je najprej poslal proti Italiji svoje konjike, da bi zasedli gorska pota; nato je z ostalimi četami šel proti Ogleju. Čez Sočo, ki je ravno takrat jako narastla, je iz sodov napravil most. Ko je 22 dni oblegal oglejsko mesto, so se mu lastni vojaki uprli ter ga umorili. — Cesar Konstantin (323–337), ki je

zvedeli, da je cesar Konstancij medtem umrl, so priznali Julijana za svojega vladarja. — Leta 388. se je zoper Teodozija in Valentinijana II. vzdignil Maksim, ki je bil pa pri Sisku pobit. Nato so ga Teodozijeji vojaki v Ogleju ujeli, mu odrezali glavo ter truplo vrgli v reko. — Šest let pozneje je prišlo do zanimivega boja med Teodozijem in Evgenijem, v katerem je vipavska burja pripomogla, da je pri Ajdovščini zmagal prvi ter nato v svojih rokah združil obe polovici rimske države.

Leta 401. je prišel do italске meje Alarik, kralj Zahodnih Gotov, ter pri Ogleju premagal čete za-

NOTRANJŠČINA OGLEJSKE BAZILIKE

bil, kakor nam je znano, kristjanom naklonjen, se je večkrat mudil v Ogleju. Že leta 306. je tu praznoval svojo svatbo s hčerjo cesarja Maksimijana. Po njegovi smrti sta se njegova sinova Konstantin II. in Konstant leta 340. vojskovala v oglejski okolici. Ko so Konstantina ubili in njegovo truplo vrgli v Avšo, je Konstant kot zmagovalec prišel v Oglej.

Ko se je leta 361. Julijan Apostata vzdignil zoper cesarja Konstancija, sina cesarja Konstantina I., se mu oglejsko mesto ni hotelo podati. Zato ga je Julijan začel oblegati. Ko so pa mestni prebivalci

padnorimskega cesarja Honorija. V tem času je bilo oglejsko mesto še vedno znamenito po svoji trgovini in po blagostanju ondotnih prebivalcev, kar nam potrjujejo razni pisatelji, kakor Avzonij, Amijan Marcellin in sv. Hieronim.

Hud udarec je zadel oglejsko mesto leta 452., ko se je hunski kralj Atila napatil s svojimi četami proti Italiji. Prebivalci iz oglejske okolice so iskali zavetja deloma v utrjenem mestu, deloma po lagunah, deloma po težko pristopnih gorskih krajih. Poveljnik oglejski posadki je bil Kaj Menapij, ki je v naglici

dal popraviti mestno obzidje. Dolgo časa je hrabra posadka odbijala naskoke sovražnih Hunov. Da bi se lažje upirala, je njen poveljnik poslal za bojevanje nesposobne ljudi na otok Gradež. Tri mesece so Huni brez uspeha oblegali mesto. Že so mislili na to, da bi odšli. Ko pa nekega dne Atila zagleda čapljo, ki je prenašala svoje mladiče z nekega stolpa, dobi nanovo pogum ter ukaže svojim vojakom še enkrat naskočiti obzidje. Sedaj se je Hunom posrečilo, da so se polastili mesta. Nato so ga oplenili in požgali ter pomorili več tisoč prebivalcev. Baje je takrat v Ogleju izgubilo 37.000 ljudi svoje življenje.

Mesto ni nikdar več doseglo starega blagostanja, akoravno so se prebivalci po odhodu Hunov vrnili ter razrušena poslopja popravili, kolikor se je dalo. Glavni vzrok, da se Oglej ni mogel več povzdigniti, je bil ta, da so razni razrodi zasedli pokrajino, ležeče od njega proti severu in vzhodu. Trgovina z Norikom in Panonijo je prenehala, ko so tod razsajale razne bojaželjne čete, pristanišče je voda zasula s peskom in blagostanje oglejskih prebivalcev je šlo rakovo pot.

Leta 476. je Odoakar napravil konec zahodnorimskemu cesarstvu. A tudi on se ni mogel dolgo veseliti svoje sreče. Vzhodnogotovski kralj Teodorik mu je vzel državo, katero si je bil osvojil. Prišel je s svojim ljudstvom iz Mezije in blizu izliva reke Vipave v Sočo je leta 489. prvič premagal Odoakarja. Teodorik je potem gospodoval po Italiji in tudi po naših krajih do svoje smrti leta 526. Bil je dober vladar ter je marsikaj storil, da bi pomnožil blagostanje svojih podložnikov. Leta 535. se je začela vojna med Bizantinci in Vzhodnimi Goti. To priložnost so porabili Franki, da so se leta 548. polastili večine Beneškega. Bizantinski poveljnik Narzes je moral leta 552. svoje čete po lagunah spraviti v Italijo, ker mu Franki niso dovolili iti po suhem.

Leta 568. so arijanski Langobardi zapustili Panonijo ter se napravili v Italijo. Da bi bili med potjo razrušili Oglej, ni gotovo; viri o tem ničesar ne poročajo. Zadostoval je pa strah pred sovražniki, da so pred njimi bežali oglejski prebivalci na otoke. Tako je pred Langobardi oglejski škof Pavlin ubežal na sosednji otok Gradež, kjer je takrat stalo utrjeno mesto. Tu sem je tudi spravil svetinje in zaklade oglejske cerkve. Oglejsko mesto je na ta način izgubilo mnogo svojih prebivalcev. Tudi pod dvestoletno oblastjo Langobardov je najbrže bolj hiralo kakor napredovalo, kajti v tem času so večkrat Slovenci in Obri pridrli na Furlansko ter opustošili ondotno zemljo.

II.

V starem Ogleju se je zgodaj ukoreninilo krščanstvo. Pripoveduje se, da je sv. Peter poslal sv. evangelista Marka v Oglej, kjer je ta potem ozna-

njeval božjo besedo ter pridobil Kristusovi veri veliko prebivalcev. Pred odhodom si je izbral za predstojnika ondotne krščanske občine sv. Hermagora (sv. Mohorja), katerega je vzel s seboj v Rim, da bi ga sv. Peter posvetil v škofa. Nato se je sv. Mohor povrnil v Oglej, kjer je deloval 20 let ter za krščanstvo pridobil veliko ljudi. Ko so ga pa poganski duhovniki zatožili pri predstojniku Sevastu, je moral iti v ječo. Tu je izpreobrnil ječarja Poncijana, ki je nato dovolil, da je sv. Hermagora pri nekih stranskih vratih lahko občeval z drugimi kristjani, tako s patricijem Gregorijem. V ječi je tudi za svojega naslednika določil dijakona Fortunata, kateri je med drugimi krstil vdovo Aleksandrijo. Ko je Sevast vse to zvedel, je dal sv. Mohorja in Fortunata obglaviti. Ječar Poncijan je vjel kri obeh mučnikov. S pomočjo omenjenega Gregorija in imenovane Aleksandrije so trupli in pa kri obeh svetnikov pokopali na nekem zemljišču zunaj mestnega obzidja. Kdaj se je to zgodilo, ni znano; najbrže okoli leta 69. pod cesarjem Neronom.

Najbrže pod istim vladarjem so umrle mučeniške smrti sv. Evfemija in Doroteja, hčeri oglejskega prebivalca Valencija, ter Erazma in Tekla, hčeri Valencijana, brata Valencijevega. Ko so jih umorili, so vrgli njih trupla z nekega stolpa v reko Natiso.

Eden izmed naslednikov sv. Hermagora je bil sv. Hilarij, ki je baje pod cesarjem Numerianom (med letom 282. in 284.) umrl mučeniške smrti. Ž njim vred so bili umorjeni dijakon Tacijan, Feliks, Larg in Dionizij. Pod cesarjem Dioklecijanom (od l. 284. do 305.) so morali zaradi svoje vere umreti sv. Kancij, sv. Kancijan in sv. Kancijanila pri S. Canzianu vzhodno od Ogleja.

Vse to nam pripovedujejo legende. Pa tudi, če se nanje ne oziramo, je vendar gotovo, da je bilo krščanstvo proti koncu tretjega stoletja v Ogleju jako razširjeno. To nam dokazujejo liste ondotnih škofov ter več kakor tisoč starokrščanskih kamenitih spomenikov, shranjenih v oglejskem muzeju.

Kmalu za Dioklecijanom je nastopil cesar Konstantin, ki je kristjanom dovolil versko svobodo ter bil tudi prebivalcem oglejskega mesta jako naklonjen.

V naslednjih desetletjih se je krščanska vera v Ogleju utrdila tako, da je l. 381. ondotni škof Valerijan v tem mestu sklical sinodo zoper pristaše arijanske vere. Sinode se je udeležil tudi sv. Ambrož, takratni nadškof milanski. Sploh je bilo oglejsko mesto v tistem času nekako središče krščanskega življenja. Tu je več let preživel sv. Hieronim, kateri je izrekel, da se mu oglejski duhovniki zde kakor zbor angelov.

Ko so leta 452. Huni oblegali mesto, je takratni nadškof Sekund (?) s svojo duhovščino zbežal na Gradež. Sekundov naslednik Niceta se je po odhodu

Hunov povrnili v Oglej. Marcelijan, ki je sledil Nicetu, je moral iznova iskati zavetja na gradeškem otoku, da se je ognil Vzhodnim Gotom, ki so takrat prišli v Italijo. O njem se tudi pripoveduje, da je južno Ogleja na razvalinah nekega Belenovega svetišča dal napraviti samostan. Škofa Marcelin in Štefan sta včasih prebivala v Ogleju, včasih pa na Gradežu. Ko so leta 568. Langobardi zasedli oglejsko zemljo, je bežal pred njimi na Gradež škof Pavlin ter tusem tudi prinesel zaklade oglejske cerkve, tako n. pr. ostanke sv. Evfemije, Doroteje, Tekle in Erazme ter svetinje sv. Kancija, Kancijana in Kancijanile. Nekateri pobožni oglejski meščanje so pa takrat spravili na Gradež trupla sv. Kvirina, Hilarija in Tacijana.

Škof Pavlin (sam se je začel zvati patriarh) je bil pristaš treh poglavij, istotako tudi njegovi nasledniki Probin, Helija in Sever, ki so vsi imeli svojo stolico na Gradežu. Ko je bilo leta 607. po smrti patriarha Severa treba določiti novega naslednika, so pristaši treh poglavij pod langobardskim vplivom v Ogleju, tedaj na langobardskih tleh, izbrali opata Ivana za svojega cerkvenega pastirja, katoličani pa so v istem času na sosednjem Gradežu, kjer so takrat ukazovali bizantinski vladarji, postavili Kandidijana za svojega vladika. Kadar je pozneje umrl katoliški škof na Gradežu, je dobil novega naslednika; ravno to se je zgodilo v Ogleju, ako je ondotni razkolniški škof zapustil ta svet. Stara oglejska cerkev, katero sta ustanovila sv. Marka in sv. Hermagora, se je sedaj razdelila v dve, v oglejsko in gradeško, kar ni ostalo v teku časa brez usodepolnih posledic. Večkrat je prišlo do hudih preprirov med obema patriarhoma, ki sta bila, kar se tiče verskih vprašanj, v prvih desetletjih različnih misli, v političnem oziru navezana vsak na svojega gospoda, a razentega je vsak izmed nju hotel biti pravi naslednik sv. Marka in sv. Hermagora.

Vsled prizadevanja papeža Sergija I. se je takratni oglejski nadškof okoli leta 698 iznova združil z rimsko cerkvijo. Papež Gregor II. je leta 723. pisal oglejskemu patriarhu Serenu, da mu je poslal palij, ker je zvedel, da sta se on in njegova cerkev oklenila prave vere. S tem činom je pa papež obenem tudi potrdil oglejskemu patriarhu njegovo dostojanstvo. Iz rečenega pisma je pa tudi razvidno, da se je že takrat vršil preprirov med gradeškim in oglejskim patriarhom zaradi prvenstva. O Serenovem nasledniku Kalistu vemo, da je prebival izprva nekaj časa

v Korminu, pozneje pa v Čedadu. To je najbrže storil zato, da ni bil preblizu svojemu nasprotniku na Gradežu, katerega je oškodoval na ta način, da se je polastil nekaterih posestev samostana Matere božje na otoku Barbani, do katerih je imela pravico gradeška cerkev. V Čedadu sta prebivala tudi Kalistova naslednika Sigvald in Pavlin II.

Izmed poznejših oglejskih patriarhov naj v prvi vrsti imenujem Maksencija, pod katerim je cesar Karol Veliki l. 811. določil, da naj se oblast oglejske cerkve proti severu razprostira do reke Drave. Proti jugu je hotel Maksencij razširiti svoj delokrog čez Gradež in Istro. Na sinodi v Mantovi se je leta 827. podarjalo, da Gradež je le fara oglejske patriarhije. Oglejska metropola, ki se je v teku časa razdelila v dve, naj se zopet zedini ter povrne v prejšnji stan. Maksencij in njegovi nasledniki naj tudi po Istri posvečujejo ondotne škofo. Leta 854. je cesar Ludovik II. potrdil oglejskemu patriarhu Teotmaru metropolsko oblast čez istrske škofo in cerkve.

Od leta 898. naprej so po oglejski zemlji večkrat plenile madjarske čete. Prišle so po stari rimski cesti, ki je vodila iz Panonije čez Ptuj, Celje, nekdanjo Emono, Logatec, Hrušico in Vipavsko dolino. Od tod so jo mahnille proti zahodu po cesti, ki je držala skozi Furlanijo in katero so potem ondotni prebivalci dalj časa imenovali Ogrsko cesto.

Kar se tiče naslednjih oglejskih patriarhov, naj omenim Popona (1019—1042), ki je mnogo storil za oglejsko mesto, kamor je tudi prestavil svojo stolico. Po zgledu nekaterih svojih prednikov je tudi on delal na to, da bi dobil otok Gradež v svojo oblast. Leta 1027. se je na neki sinodi v Lateranu določilo, da naj bode oglejska cerkev za rimsko prva v Italiji. Patriarh Popon je na podlagi prejšnje cerkve nanovo preuredil cerkev Matere božje v Ogleju ter zraven nje sebi postavil palačo. V neki listini iz leta 1031. pravi Popon, da so bila poslopja in utrdbe oglejskega mesta, katero je bilo nekdanje jako na glasu, razrušene vsled grozovitosti poganov, cerkev pa oropana svojega krasa. Zato je z božjo pomočjo sezidal cerkev na čast Materi božji ter sv. Hermagoru in Fortunatu, jo blagoslovil v navzočnosti mnogih škofov, dobil iz raznih krajev, posebno pa od rimske cerkve mnogo svetinj ter jih skrbno shranil v njej. Tudi je postavil v rečeni cerkvi petdeset kanonikov ter jim podelil mnogo posestev, da bi imeli potrebnih dohodkov za svoje življenje.

(Konec.)

Oglej in ondotna bazilika.

Spisal dr. Fr. Kos.

(Konec.)

III.

Če se bližamo oglejskemu mestu, zagledamo že od daleč visok zvonik ondotne farne cerkve. Ko pridemo bližje, vidimo, da je nekoliko oddaljen od cerkvene stavbe. Pri tleh je 11·75 m širok in 73 m visok ter sestavljen iz rezanega kamena. Pri zvonovih sta na vsaki strani po dve podolgasti, zgoraj obokasti lini. Nad zvonovi je zvonik nekoliko tanjši ter ne več četverokoten, temuč osmerokoten. Pokriva ga stožkasta streha, narejena iz opeke.

Cerkev obdaja na treh straneh z zidom ograjeno pokopališče; le na vzhodni strani je drug svet, ki leži za 2·55 m nižje od pokopališča. Na tem svetu se nahaja star kanal iz rimskih časov, kateri je 1·45 m visok in 1·60 m širok; njegovo dno je 3·60 m pod površjem pokopališča.

Če stopimo v cerkev, moramo iti štiri stopnice navzdol; tla v cerkvi so za 0·66 m nižja, kakor pa prag pri cerkvenih vratih, ter nam kažejo gladino oglejskega sveta, kakršna je bila v XI. stoletju. Notranjost cerkve ne kaže enotnega sloga. Tu se združujejo starokrščanski, romanski, gotski in zgodnjerenesanski ostanki v eno celoto.

Cerkev ima tri ladje po dolgosti in eno prečno. Dolgost cerkve od vrat pa do sredine apside meri 65 m, širokost srednje ladje 12·70 m, in širokost vseh treh ladij 29·20 m. Prečna ladja je dolga 42·50 m, široka pa 9·30 m. Tlak stranskih ladij je nekoliko višji, kakor pa tlak v srednji ladji. Visokost cerkve v srednji ladji znaša do začetka lesenega stropa 17·70 m, prav do vrha 21·50 m; visokost stranskih ladij pa 9 m.

Ladje ločita dve vrsti po deset stebrov s korintskimi kapiteli. Visokost stebrov s podstavo, deblom in kapitelom znaša 5·60 m. Njih debla so iz granita ali pa iz istrskega apnenca, neenako debela ter deloma iz mnogih kosov sestavljena. Kakor se kaže, so jih odvezli raznim starim stavbam. Podstave so neenake, površno delane ter so najbrže iz Poponovih časov. Isto velja tudi o kapitelih.

Stebre vežejo špičasti loki, nad katerimi se vzdigujeta zgornji stranski steni z visoko ležečimi majhnimi okni. Iz opeke narejeni zid je ometan ter je bil nekđaj okrašen s slikami.

Strop je v srednji in prečni ladji iz lesa, podoban oboku ter zvezan s strešnim tramovjem, v obeh stranskih ladjah je leseni strop vodoraven.

V levi stranski ladji blizu vhoda je okrogla stavba, katere premer znaša 3·80 m. Narejena je iz zidu, ki je 2 m visok ter sestavljen iz četveroogelnih kamenov. Vrh zida je več stebričev, na katerih sloni stožkasta lesena streha. To je nekak posnetek božjega groba v Jeruzalemu.

Na sredi cerkve opazimo tri nagrobne plošče. Srednja izmed njih krije, kakor se pripoveduje, grob patriarha Popona. Blizu tega groba so odstranili nekoliko cerkvenega tlaka in ko so kopali 0·85 m globoko, so našli na lepe mozaike, v katere so vdlane podobe rib. Tudi Poponov sarkofag počiva na mozaikih.

Na koncu srednje ladje je presbiterij, do katerega vodijo dvojne stopnice, ene na desni, druge na levi strani. Presbiterij leži za 2·34 m višje kot srednja ladja. Med desnimi in levimi stopnicami je takozvana „fenestrella confessionis“, nekako okno, ki drži v kripto. Nad njo je pergamo, nekak oder za govornike. Ves ta prostor je okrašen s stebri in drugim lepoticjem. Pred fenestrello je grob patriarha Peregrina I. (1132—1161).

V presbiteriju je marmornati glavni oltar iz leta 1495. in pa jako znamenita apside s katedro.

Do katedre, ki je sestavljena iz starokrščanskih in poznejših delov, pelje šest stopnic. Sedeži za duhovnike (subsellia) so iz opeke ter sedaj pokriti z lesenimi klopmi. Bele marmornate plošče dele tlak na več polj, okrašenih z mozaiki iz raznih dob. Prednji del tal pri glavnem oltarju je potlakán z majhnimi marmornatimi ploščicami bele, rdeče in modre barve.

Na stenah in oboku apside so ostanki slik iz Poponovih časov. V gorenjem delu apside vidimo podobo Matere božje z božjim detetom. V bližini na štirih oglih so simboli štirih evangelistov. Na desni in levi se bližajo Materi božji podobe, ki predstavljajo deloma takrat živeče osebe, deloma nekatere svetnike in svetnice. Podobe svetih oseb so mnogo večje, kakor podobe l. 1031. živečih oseb. Zraven stoječi napisi nam kažejo, katere osebe nam slike predstavljajo. Na desni strani Matere božje stoji najprej sv. Marka, za njim neka nam neznana

oseba, najbrže takratni koroški vojvoda Adalberon, potem sv. Hilarij, dalje patriarh Popon in kot zadnji sv. Tacijan. Na levi strani Matere božje se nahaja mladi cesarjevič Henrik (poznejši cesar Henrik III.) Za njim stoji sv. Hermagora, potem cesar Konrad II. s krono na glavi, dalje sv. Fortunat in zadnji dve osebi sta sv. Evfemija in cesarica Gizela, soproga Konrada II. Svetniki in svetnice imajo okoli glave kroge, patriarh Popon pa kot še živeča oseba četrrokotnik. Krog pomenja večnost, kvadrat pa časno in omejeno življenje na tem svetu.

Te slike so bile brez dvoma narejene nekoliko prej, kakor so cerkev posvetili, kar se je zgodilo dne 13. julija 1031. Če primerjamo velikost podobe cesarjeviča Henrika z velikostjo podob drugih takrat živečih oseb, vidimo, da je mogel imeti Henrik le kakih trinajst let v tistem času, ko so umetniki napravili opisane slike. To je pa bilo l. 1031. — Prej omenjena slika cesarja Konrada II. je edina stenska slika iz tistega časa, ki nam predstavlja tega vladarja.

Mejo med zgornjim in spodnjim delom apside nareja neko nakitje, sestavljeno iz cele vrste podob, ki nam kažejo človeške glave in pave.

V spodnjem delu apside vidimo šest velikih podob, iz prva jih je bilo osem. Od ene podobe med oknom in orglami se je ohranil le del kolena in del pleč. Ta podoba je bila na zidu, s katerim so zadelali neko okno, ki se je nahajalo v steni pred patriarhom Poponom. Tudi na nasprotni strani apside so ostanki neke slike, ki je, kakor se kaže, predstavljala neko žensko osebo. Kar se tiče ostalih šest slik, vidimo, da imajo podobe po dvojno obleko, kateri višji del se loči od nižjega. Tudi so nižji deli njih života in njih noge preveč na levo pomaknjeni. Dr. Swoboda si razlaga to posebnost tako, da sta dva umetnika slikala te podobe. Eden je pričel zgoraj, drugi spodaj, a na sredi pa nista prav skupaj prišla. Te podobe predstavljajo, če gremo od srede apside proti orglam, sv. Feliksa, sv. Larga, sv. Primigenija, in prej ko ne sv. Hrizogona, na drugi strani od sredine apside proti levi pa sv. Fortunata, sv. Dionizija, potem pa nekega neznanega svetnika in na koncu najbrže sv. Anastazijo.

Vse slike na apsidi so istočasne. Kakor se kaže, sta jih napravila dva neenako izurjena umetnika.

Izprva je bila apsida štirioglasta, sedaj je okrogla. Kdaj so napravili to premembo, ni znano. Gotovo je, da se je to zgodilo pred XI. stoletjem, kar je razvidno iz samega zidu. Na severni strani apside je zraven visokega okna, katero je dal napraviti patriarh Popon (1031), ostanek obokanega, a potem zazidanega okna, ki kaže, da je bila predpoponska apsida tudi okrogla, pa nekoliko nižja od sedanje.

Na obeh straneh stopnic, ki peljejo k presbiteriju, so dvojna vrata, ki drže v kripti. To je jako znamenito starinsko poslopje z dobro ohranjenimi freskami. Tlak v kripti je za 2·20 m nižji, kakor tlak v srednji ladji. Kripta meri od juga proti severu 10·60 m, od vzhoda proti zahodu 9·50 m. Dve vrsti stebrov, v vsaki vrsti po trije, delita kripto v tri ladje. Stebri so po 2·36 m visoki. Štirioglati prostor med temi stebri je ograjen z močnim železnim omrežjem. V tem tako zavarovanem prostoru stoji na kameniti mizi priprost sarkofag, v katerem so bile nekdanj shranjene svetinje oglejske cerkve, a je sedaj prazen.

Kripta, ki je sedaj za dobra dva metra v tleh, je stala v rimski dobi nad zemljo. Zemeljsko površje v Ogleju in ondotni okolici se je v teku dveh tisočletij zvišalo, tla v kripti so pa ostala vedno nekako enako globoka. To posebno dokazuje neko, najbrže v XI. stoletju zazidano okno, ki je sedaj deloma odkrito. To okno je nekdanj držalo vun na prosto, sedaj je pa zadelano z zemljo sosednjega pokopališča. Kripta je bila prvotno štirioglasta stavba, sedaj je znotraj deloma okrogla, ker sta dva kota zazidana. Temeljni zidovi kripe so iz rimske dobe. Če se oziramo na stare legende oglejskih svetnikov in pa na takratne običaje med kristjani, bi smeli domnevati, da je bila sedanja kripta nekdanj tista ječa, v kateri sta bila sv. Hermagora in Fortunat obglavljena.

Kar se tiče podob v kripti, niso vse iz iste dobe. Starejše so iz XI. stoletja, novejše pa iz sredine XII. stoletja. Podobe se nahajajo deloma na stenah, deloma na oboku ter predstavljajo nekatere epizode iz Marijinega življenja in pa razne dogodke, o katerih govori legenda o sv. Hermagoru in Fortunatu. Več podob je, ki nam predstavljajo nekatere aposteljne in svetnike in pa še druge stvari.

Pri obeh stranskih ladjah se nahajata po dve stranski kapeli. Med njimi je posebno znamenita tista, v kateri počivajo nekateri patriarhi iz rodovine „della Torre“. Na južni strani te kapele je oltar. Na desni sta dva sarkofaga iz belega marmorja, ki imata na pokrovi reliefne podobe dotičnih patriarhov. Tudi na levi strani sta dva sarkofaga, eden iz belega, drugi iz rdečega marmorja, eden je brez okraskov, drugi ima na pokrovu reliefno podobo patriarhovo.

Na levem koncu prečne ladje sloni na stebrih stena nekega sarkofaga ali pa oltarja, ki je 2·22 m dolga. Na njej je v marmor vdelenih pet svetih podob. Na nasprotnem koncu prečne ladje stoji na štirih stebrih sarkofag iz belega marmorja. Ena stran sarkofaga nam kaže podobo sv. Hermagora in štirih oglejskih devic. Pokrov tega sarkofaga manjka.

Kar se tiče stavbe oglejske cerkve, lahko ločimo pri nji tri dobe, ako se ne oziramo na nekatere starokrščanske in zgodnje-srednjeveške ostanke. Prva doba sega v leto 1031., ko je patriarh Popon na temelju prejšnje cerkve dal napraviti novo. Druga doba se pričinja pod patriarhom Markvardom (1365—1381), ki je cerkev na novo popravil, ker jo je potres l. 1348. jako poškodoval. V tretjo dobo spada olepšanje presbiterija proti koncu XV. stoletja.

Oglejmo si še razne znamenitosti zunaj cerkve!

Prednja stran cerkve je po odprti lopi zvezana s takozvano „chiesa dei pagani“. Ta obstoji iz podolgastega, obokanega prostora ter iz odprtega, osmerokotnega nekdanjega baptisterija. V sredi baptisterija je šesterkotni krstni vodnjak s kamenito, en meter visoko ograjo. Okoli vodnjaka je šest stebričev različne debelosti, na katerih sloni streha. Baptisterij je bil prvotno zunaj četverokoten, znotraj pa osmerokoten.

Med baptisterijem in cerkvijo je bil atrij, to je odprt dvor, napravljen že v starokrščanski dobi. Ko so kopali na raznih straneh tega atrija, so našli na lepe mozaike. V južnem delu so dobili mozaike, v katere so bile vdelane podobe ovc. Na severni in vzhodni strani atrija se je ohranilo le malo mozaikov, ker se je mnogo v teku časa uničilo. Na vzhodni strani je v mozaike vdelana podoba pava. Po nekaterih mestih kažejo mozaična tla sledove požara. Pri kopanju so našli ostanke temeljnih zidov iz rimskih časov. Prej, kakor so v starokrščanski dobi napravili baptisterij in atrij, so se tam nahajala razna poslopja.

Na severni strani cerkve pri zidu, ki loči pokopališče od javnega prostora, so našli 1 m do 1,5 m globoko na ostanke tal iz mozaika. Ko so pa kopali še en meter globokejše, so našli nova mozaična tla, ki so jako dobro ohranjena. Razdeljena so v več predelov in v mozaike so vdelane razne živalske podobe, kakor oven, žaba in petelin. V tleh se nahajata dva napisa. Eden se glasi: „Felix, hic crevistis, hic, felix“. (Tukaj, o Feliks, tukaj si vzrastel, o srečni!) V drugem napisu se čita: „Cyriace vivas“. Iz oblike črk in mozaikov bi smeli sklepati, da se je to napravilo proti koncu tretjega ali pa v začetku IV. stoletja.

V bližini sedanjega zvonika so pri kopanju našli na ostanke stebrov in zidov, ki dokazujejo, da je moralo biti tu neko sedanji baziliki podobno poslopje. Popolnoma ali pa le deloma so odkrili 13 podstav odnotnih stebrov. En steber je bil za 4,70 m oddaljen od drugega. Širokost rečenega poslopja je znašala 31 m, širokost srednje ladje pa 17,75 m. Na treh mestih so dobili ostanke tlaka tega poslopja, namreč četverkotne in šesterkotne plošče. Tlak je imel isto višino, kakor mozaična tla v baziliki.

IV.

Sedanja bazilika se nahaja v jugovzhodni četrtini stare oglejske kolonije, ki je bila leta 181. pred Kr. ustanovljena. Izkopani predmetje in pa razni mozaiki dokazujejo, da so v rimski dobi na tem mestu prebivali boljši sloji oglejskih prebivalcev. Po mislih profesorja Swoboda je baptisterij, čigar stene stoje na starorimskih temeljih, nastal iz rimskega poganškega tempeljna.

Sedanja cerkvena tla nam kažejo gladino oglejskega sveta, kakršna je bila v XI. stoletju. 85 cm pod njimi so druga tla, katera so pokrita z mozaiki. V XVIII. stoletju so na teh tleh dobili stare sarkofage, najbrže starokrščanske grobove škofov iz četrtega stoletja, kar dokazujejo zraven se nahajajoči novci sinov cesarja Konstantina. Iz vsega tega bi se dalo sklepati, da je na tem prostoru že v četrtem stoletju stala krščanska cerkev.

Dandolo poroča, da je oglejski škof Agapit leta 319. začel v Ogleju staviti cerkve. Cerkevni učitelj Atanazij iz Aleksandrije pripoveduje, da je bila leta 348., ko se je v Ogleju mudil, cerkvena stavba že v takem stanju, da se je v nekončani lopi moglo vršiti veliko zborovanje, katerega se je udeležil tudi brat takratnega cesarja. Lahko si mislimo, da je bila cerkev že dovršena leta 381., ko je bil v Ogleju neki cerkveni zbor, kajti dotični vir nam pravi, da so se udeležniki zbrali v cerkvi.

Verjetno je, da sta bili tedaj v Ogleju v drugi polovici četrtega stoletja pa do Atilovih časov (452) dve enako veliki baziliki ena tik druge. Pred obema je bil skupni atrij, čez katerega se je prišlo po dveh hodnikih v baptisterij. Mogoče je pa tudi, da severna sedaj podrtá bazilika pravzaprav še cerkev ni bila ter je dotično poslopje služilo drugim namenom. To bi smeli sklepati iz tega, ker niso otonotni mozaiki tako umetni, kakor tisti, ki se nahajajo pod tlakom sedanje bazilike. Da sta obe baziliki stali v enem in istem času ena tik druge, je razvidno iz nekaterih sten, katere so obenem služile obema stavbama. Marsikateri razlogi potrjujejo, da sta se nahajali rečeni baziliki že v četrtem stoletju in da sta bili vsaj deloma razrušeni leta 452.

Kdaj je bila oglejska cerkev po odhodu kralja Atila zopet popravljena, ni znano. Mogoče je, da je že nadškof Niceta izvršil to delo. Gotovo je pa, da je oglejska bazilika že stala leta 792., ko je živel oglejski patriarh Pavlin II., kajti cerkev se omenja v dveh takratnih listinah frankovskega kralja Karola. V eni listini čitamo, da je bila posvečena Mariji Devici, sv. Petru apostolu in sv. Marku, v drugi pa, da je bila postavljena na čast sv. Petru apostolu in sv. mučeniku Hermagoru.

Za časa škofa Macedonija (539 - 556) in bizantinskega poveljnika Narzeta so najbrže nastali ravenski kapiteli v prečni ladji. Od leta 568.—774. je bil Oglej pod oblastjo Langobardov. Nato je mesto prišlo pod frankovskega kralja Karola Velikega. Prej ko ne so iz karolinške dobe ostanki pregraj langobardskega sloga, ki se sedaj nahajajo v kapeli na južni strani prečne ladje. Mogoče je, da so nekako v tem času premenili štirikotno kripto ter iz štirioglate apsida napravili okroglo.

Patriarh Popon (1019—1042) je hotel nanovo povzdigniti staro oglejsko mesto. Po tlorisu prejšnje cerkve je napravil novo, ki jo je posvetil na dan po prazniku sv. Mohorja in Fortunata (dne 13. julija) leta 1031. Pri tej priložnosti so bili navzoči dva rimska kardinala in pa dvanajst škofov. Cerkvena tla je dal za 85 cm vzdigniti. Poponova cerkev je bila vobče prav nekako taka, kakršna je dandanes. Stare freske v apsi, katere so pred enajstimi leti odkrili, so delo Poponovih slikarjev.

Kar se tiče Poponovih naslednikov, naj omenimo patriarha Sigharda (1068—1077), kateremu je takratni cesar Henrik IV. podelil najprej furlansko grofijo, kmalu nato pa še mejno grofijo kranjsko in istrsko. Takrat so postali oglejski patriarhi knezi rimske države ter niso bili več zavisni od koroških vojvodov. Patriarh Sighard je bil pokopan v oglejski cerkvi zraven božjega groba, katerega je najbrže on dal napraviti. Posvetil je pa ta božji grob šele njegov drugi naslednik Friderik II. (1084—1085), ki je bil slovanskega rodu, namreč nečak češkega vojvoda Vratislava II., ter se je izprva zval Svatorbor.

Pod patriarhom Pelegrinom I. (1132—1161) je oglejska patriarhija obsegala škofijo puljsko, tržaško, koprsko, poreško, pičensko, novograjsko, treviško, cenedsko, bellunsko, feltrinsko, padovansko, vicentinsko, tridentsko, mantovsko, veronsko in komsko ter opatije v Osojah, Možnici, Rožacu, Belinji, Sestu, Piru in pri Sv. Mariji v Organu. Po knežje je leta 1149. sprejel cesarja Konrada III. V tistem času so se pričeli prepiri z goriškimi grofi, kateri so kot odvetniki oglejske cerkve postali njeni najnevarnejši nasprotniki.

Ulrik II. (1161—1182) ima svoj grob v južnem delu prečne ladje, kar dokazuje tudi ondotni napis.

Patriarh Bertold (1218—1251) je prestavil svojo stolico iz Ogleja v Videm (1228). Pokopan je v srednji ladji oglejske cerkve blizu glavnega vhoda.

Pod tem patriarhom so začeli dvesto let staro Poponovo cerkev popravljati. V ta namen so pobirali denar po raznih škofijah oglejske patriarhije, tako n. pr. po novograjski škofiji v Istri. Tudi so uporabljali za popravo oglejske cerkve dohodke izpraznjenih župnij. Kaže se, da je začelo primanjkovati novcev. To je bil tudi vzrok, da je Bertoldov naslednik Gregor de Montelongo (1251—1269) zmanjšal število oglejskih korarjev.

Patriarhi Raimondo della Torre (1273—1299), Pagano della Torre (1319—1332) in Lodovic della Torre (1359—1365) počivajo v stranski kapeli sv. Ambrozija. Zadnji med temi se je nesrečno vojskoval s Habsburžanom Rudolfom IV. ter izgubil vse svoje fevde po Štajerskem, Koroškem, Kranjskem, Slovenski Marki in na Krasu.

Leta 1348. je potres močno poškodoval oglejsko cerkev. Mesto samo je začelo čedalje bolj propadati. To je posebno razvidno iz nekega pisma do papeža Inocenca VI. iz leta 1354, kjer čitamo, da je zrak v Ogleju okužen vsled gnilobe po sosednjih močvirjih. Brez števila je tam kač in drugih mrčesov. V mestu je le malo prebivalcev in komaj sto hiš je še obljudenih. Romarji ne prihajajo več v Oglej. Posebno v poletenskem času morajo patriarh, kanoniki in vsi duhovniki razen nekaterih oseb zapustiti ondotne cerkve. Še celo o Veliki noči in na praznik sv. Mohorja in Fortunata je v cerkvi tiho in prazno.

Patriarh Markvard (1365—1380) ja dal popraviti oglejsko baziliko. Zid in gotični oboki nad cerkvenimi stebri so delo iz njegove dobe. Vse poprave so stale 9000 cekinov. Markvardov grob se nahaja v oglejski cerkvi med Poponovim in Pelegrinovim.

Proti koncu srednjega veka so olepšali presbiterij ter nanovo napravili veliki oltar. V prvih desetletjih novega veka so izvršili leseni strop nad srednjo in prečno ladjo. Po raznih popravah je leta 1549. dobil zvonik tisto podobo, katero ima sedaj. Od palače patriarha Popona, ki je stala blizu bazilike, sta se do dandanes ohranila le dva stebra, vse drugo je razrušeno in odstranjeno.

Leta 1751. je rimski papež Benedikt XIV. napravil konec oglejskemu patriarhatu ter namesto njega ustanovil dve nadškofiji, goriško in videmsko. Leta 1753. so velik del oglejskih svetinj prepeljali v Gorico, kjer se deloma še sedaj nahajajo, deloma pa v Vidmu.

